6. Khamade A. Korektsiia psykhofizychnoho stanu ditei shkilnoho viku z rozladamy autychnoho spektru zasobamy fizychnoho vykhovannia v umovakh inkliuzyvnoi osvity [Correction of the psychophysical state of school-age children with autism spectrum disorders by means of physical education in inclusive education : dissertation] : dysertatsiia. Lviv : LDUFK, 2021. 251 s.
7. Tarbox J., Wallace M.D., Tarbox R.S.F., et al. (2004) Functional analysis and treatment of low-rate problem behaviour in individuals with developmental disabilities. Behav Interv. Vol.19, Iss.3. P. 73-90.
8. Rogers S. J. & Vismara, L.A. (2008) Evidence-based comprehensive treatments for early autism. Journal of Clinical Child & Adolescent Psychology. 37(1):8-38.DOI: 10.1080/15374410701817808
9. Rogers S. J., Vismara L. Vagner A. L. et al. (2014) Autism treatment in the first year of life: a pilot study of infant start, a parent-implemented intervention for symptomatic infants. Journal of Autism and Developmental Disorders. 44(12):2981-95. doi: 10.1007/s10803-014-2202-y.
10. Rogers S., Dawson G. (2010) Early Start Denver Model for young children with autism: Promoting language, learning, and engagement. New York, Guilford. 297 p.

DOI 10.31392/NPU-nc.series15.2023.6(166).20
УДК 794.1-043.83(477.73-25)(091)

Марцінковський І. Б.,
кандидат медичних наук, доцент кафедри теоретичних основ олімпійського та професійного спорту Навчально-наукового гуманітарного інституту Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова (Миколаїв)

ІСТОРІЯ ПОЧАТКУ РОЗВИТКУ ШАХОВОГО СПОРТУ В МИКОЛАЄВІ

Розвитку шахового спорту в Миколаєві розпочинається від легендарної партії між шведським королем Карлом XII та українським гетьманом Іваном Мазепою на березі Південного Бугу на перепочинку їхнього маршруту після поразки у Полтавській битві 1709 року. Формування перших осередків любителів шахів відбувалися у літньому Морському зібранні, "Будинку флагманів і капітанів" (з 1824 р.), Миколаївській морській астрономічній обсерваторії (з 1829 р.), яхт-клубі (з 1887 р.). 28 червня 1887 року в Миколаєві було засноване "Шахове товариство", яке проіснувало недовго, але відновилося у грудні 1901 року. Члени Товариства проводили шахові партії не тільки між собою, але вперше здійснили загальноміський шаховий турнір у 1902 році. Окремі члени миколаївського "Шахового товариства" приймали участь в європейських шахових турнірах та перемагали. Товариство проводило конкурси шахових задач, збирало літературу і матеріали цікавих шахових партій та публікувало їх.
***Ключові слова**: шахи, початок розвитку, Миколаїв.*

***Igor Martsincovskiy History on the combination of the development of the sport of shaking in mykolaiv.** The development of the sport of chess in Mykolaiv begins with the legendary game between the Swedish king Karl XII and the Ukrainian hetman Ivan Mazepa on the banks of the Southern Bug on a rest stop on their route after the defeat in the Battle of Poltava in 1709 (modern yacht club). Mykolaiv was formed as a center of shipbuilding, where the Main Headquarters of the Black Sea Fleet and the ports of the Russian Empire were located, and its residents became shipbuilding engineers, naval officers, scientists, industrialists, diplomats, who were the first to introduce the game of chess among the townspeople. The very first public chess battles took place in the summer Maritime Meeting, and later in the constructed buildings of the "House of Flagships and Captains" (since 1824), Mykolaiv Maritime Astronomical Observatory (since 1829), yacht club (since 1887). On June 28, 1887, the "Chess Society" was founded in Mykolaiv, which did not last long, but was revived in December 1901. The members of the Society held chess games among themselves, for the first time held a city-wide chess tournament in 1902, took part in European chess tournaments and won. The society held competitions of chess problems, collected literature and materials, published endgames of famous chess players and its own materials in local, metropolitan and European chess periodicals. Historical and political vicissitudes of the beginning of the 20th century with wars and revolutions that led to economic ruin, the death of people, the emigration of a significant part of the intelligentsia, did not contribute to the development and spread of chess sports in Mykolaiv during this historical period.*
***Key words**: chess, beginning of development, Mykolaiv.*

Постановка проблеми. Про заняття атлетичним спортом серед народів, які населяли сучасну територію Миколаївщини, відомо ще з еллінських часів на території Ольвії. Сучасні миколаївські спортсмени неодноразово сягали вершин світової слави у різних видах спорту і ставали переможцями та призерами Олімпійських ігор, чемпіонатів світу, Європи та України. Тільки за державності України на олімпійський п'єдестал піднімалися Інга Бабакова та Віта Стьопіна – стрибунки у висоту, Ольга Харлан та Олена Хомрова – фехтувальниці, Ілля Кваша – стрибун у воду, Оксана Цигульова – стрибунка на батуті та багато інших. Проте, окрім атлетичних видів спорту, в Миколаєві з середини XIX ст. поширювався та знайшов своїх палких прихильників такий інтелектуальний вид спорту як шахи. Вихованці миколаївського шахового спорту ставали гросмейстерами, наприклад, Оксана Возовик та Катерина Рогонян.

Про початки гри в шахи на території, яка згодом стала містом Миколаєвом, відомо з початку XVIII ст., а про організацію у місті шахових клубів (гуртків, товариств) повідомляється з середини XIX ст. в оголошеннях місцевих періодичних видань, коротких інформаціях в літературі з історії міста та краєзнавчих публікаціях [1; 4; 7; 8; 9; 10: 11]. Попри зазначене, вказані факти не висвітлені у відповідних статтях про розвиток шахів в Україні ні в "Енциклопедії українознавства", ні у Вікіпедії, що зумовило актуальність нашого дослідження [3; 5].

Стаття виконана у рамках кафедральної теми з дослідження історії розвитку спорту на Миколаївщині – державний реєстраційний номер 0121U111039 від 17.05.2021 р.

Метою дослідження стало історико-бібліографічне узагальнення особливостей початків розвитку гри в шахи у Миколаєві.

Наукова новизна. Вперше системно досліджено періодичні друковані видання та літературу для вивчення зародження та поширення шахового спорту в Миколаєві.

Матеріал та методи. Вивчені підшивки миколаївських періодичних видань XIX ст. – початку XX ст. та сучасна історична й краєзнавча література для з'ясування особливостей зародження та поширення шахового спорту в Миколаєві з використанням методів – бібліографічного, абстрагування, аналізу й синтезу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Шахи відомі з прадавніх часів. Зародилася гра у Персії і поширилася до Індії, де у 3–4 тис. до н. е. відома як військова гра (на санскриті – чатуранга) між противниками з чотирма родами військ (піхотинці, кіннотники, слони і колісниці). Звідси Шовковим шляхом гра у шахи поширилася на східні та західні терени Євразійського континенту [3, т. 10, с. 3793]. На своєму шляху поширення дещо змінювалися правила гри. Близько 1475 року в Італії та Іспанії відбулися зміни правил гри, якими користуються дотепер [5].

Гра в шахи на території сучасної України відома з X–XI ст. за Русі, яку сюди принесли торговці з Персії та Середньої Азії. Матеріальним підтвердженням цього факту є знайдені шахові фігурки під час археологічних розкопок у Києві, Вишгороді, у Чорній Могилі, що поблизу Чернігова. В усній словесності, зокрема в билинах, та пізнішій літературі збереглися відомості про гру в шахи серед знаті й заможних людей. За Гетьманщини грою в шахи захоплювався митрополит Феодосій Яновський, а гетьман Кирило Розумовський був меценатом шахового мистецтва [3, т. 10, с. 3793].

Місто Миколаїв офіційно було засноване у 1788 році із будівництвом суднобудівної верфі на річці Інгул. Проте, ще до цього на своєрідному півострові, утвореному при злитті річок Південний Буг та Інгул, існувало декілька козацьких поселень та судноремонтна пристань із кузнею. Краєм пролягав шлях відступу до турецької фортеці Ачі-Кале (сучасне місто Очаків) залишків шведського війська після Полтавської битви 1709 року, яке супроводжували козаки. Згідно легенди на узбережжі Південного Бугу, де сьогодні розташоване місто Миколаїв, а саме на території сучасного яхт-клубу, відбулася шахова партія між шведським королем Карлом XII та українським гетьманом Іваном Мазепою. За партією спостерігали представники почту короля і козацька старшина. Королю випало грати білими фігурами. Партія тривала недовго. На сьомому ході, у результаті двійного шаху, Іван Мазепа отримав мат. Достовірних записів ходів партії не збереглося, оскільки Генеральний військовий писар козацького війська Пилип Орлик ще не знав нотацій шахових баталій. Завдяки комп'ютерному аналізу сучасникам вдалося відновити ходи фігур цієї партії [4, с. 13–14].

У подальшому історія міста Миколаєва пов'язана із суднобудуванням та розташованим тут Головним штабом Чорноморського флоту та портів Російської імперії. Служиві чини штабу флоту та Адміралтейства час від часу проводили шахові партії, разом із більярдом та картами. Найперші шахові поєдинки відбувалися у літньому Морському зібранні. Активне шахове життя проходило й у побудованому в 1824 році на Артилерійській вулиці "Будинку флагманів і капітанів" (сучасний "Будинок офіцерів флоту"). Згідно правил роботи розташованого тут зимового "Морського зібрання" зазначалося: "Разрешается игра в шахматы, домино и другие неазартные игры, кроме лото" [4, с 26]. Лото у той час вважалося суто жіночою грою, а тому грати ним флотським та військовим офіцерам не личило.

Ще одним тогочасним міським осередком гри в шахи став будинок та штаб Головного командира Чорноморського флоту і портів, у любителя цієї гри, віце-адмірала Олексія Грейга (1775 – 1845). Грою в шахи захоплювалися флотські офіцери, а серед них мічман, у подальшому лікар та російський лексикограф В. В. Даль, військовий і направлений сюди декабрист В. А. Шпейєр та інші, Останній не тільки захоплювався шахами, але й збирав літературу про саму гру. Найпевніше, саме він ознайомив громадськість міста із спеціальними виданнями, у тому числі й з книжкою О. Д. Петрова "Шахматная игра, приведенная в систематический порядок с присовокуплением игор Филидора и примечаниями на оных" [2]. Книжка достатньо рідкісна, її тираж був всього 300 екземплярів, але вона стала настільною для кількох поколінь шахістів у Російській імперії. На той час існував тільки один підручник, але він призначався для початківців. Книжка О. Д. Петрова висвітлювала тогочасні найновіші теоретичні уявлення шахової гри і призначалася для шахістів з певним досвідом. У першій частині описувалися шахові фігури та їх сила, пояснювалася нотація ходів партій; у другій – приведені характеристики різних стадій гри і рекомендацій з її ведення; у третій, практичній, – зроблені коментарі автора посібника партій Філідора, у подальших – аналіз дебютів та ендшпілю, шахових задач.

З 1821 до 1871 рр. першим директором Миколаївської морської астрономічної обсерваторії (з 1992 року – Науково-дослідний інститут "Миколаївська астрономічна обсерваторія") був призначений Карл Христофорович Кнорре – випускник Дерптського університету, пізніше член-кореспондент Петербурзької академії наук, пристрасний шахіст. Навколо нього у середині XIX ст. склалася група кращих шахістів міста. Вони систематично зустрічалися за шахівницею безпосередньо в будівлі обсерваторії. По суті це був перший міський шаховий гурток (клуб) у провінційному місті тодішньої імперії. Кінцеве формування гуртка любителів шахів склалося у березні 1854 року [4, с. 30]. Основне ядро гуртка складали: К. Х. Кнорре та його два сини, К. К. Шпейєр, Ф. А. Мазінг. К. Х. Кнорре складав власні "Шахові записи" [4, с. 30]. У 1861 році в петербурзькому "Шахматном листке" з'явилися витяги та рекомендації із цих записок [4, с. 30]. Гурток став відомим й за кордоном. Окремі цікаві партії членів гуртка друкувалися на сторінках російської та німецької преси. У середині 1860-х німецька газета "Schachtzeitung" розповіла світу про успішний виступ у національному турнірі Німеччини в Берліні В. К. Кнорре – сина астронома. Газета надрукувала партії, які він виграв у А. Андерсена, що славився тогочасним "некоронованим чемпіоном світу з шахів". Доктор медицини, старший ординатор морського госпіталю, гласний міської думи й шахіст Володимир Карлович Кнорре брав участь у міжнародному шаховому турнірі у Вісбадені у 1880 році [4, с. 32–33].

У 1887 році в Миколаєві ще одним місцем легких партій гри в шахи стала новозбудована будівля яхт-клубу. Серед яхтсменів, які від випадку до випадку проводили час за шаховою дошкою, виділявся П. П. Юріцин – власник яхти "Міраж" [4, с. 39].

Завдяки ентузіастам 28 червня 1887 року в Миколаєві було засноване із затвердженим статутом "Шахове товариство". Про перші роки його функціонування інформації залишилося мало, але відомо, що ініціатором його створення був Степанов – інженер-механік корпусу штурманів Чорноморського флоту. Значну підтримку діяльності товариства надавав невтомний пропагандист шахів І. Я. Голубєв. Із-за фінансових труднощів, після смерті Степанова, "Шахове товариство" наприкінці 1897 року перестало функціонувати [4, с. 39–40].

Відродження товариства відбулося у грудні 1901 року завдяки С. П. Юріцину, редактору, а потім видавцю газети "Южанин" (згодом "Южная Россия"). У газеті "Южная Россия" у розділі "Місцева хроніка" повідомлялося: "В воскресенье, 16 декабря, состоялось первое общее собрание возобновившего свои действия Шахматного Общества, на которое собралось 26 членов. Председателем собрания был избран С. П. Юрицын, сообщивший, что господин Николаевский градоначальник разрешил обществу возобновить свою деятельность на основании устава, утвержденного 28 июня 1893 года. Собрание постановило: всех явившихся в собрание лиц, а также приславших заявление о желании вступить в число членов общества, считать членами-учредителями. Таких оказалось 33 человека" [6]. Зібранням було прийнято рішення про членські внески, які складали по 5 рублів на рік, що сплачувалися кожної чверті року. За вхід гості платили 20 копійок. За участь у грі особливої плати не бралося. Шахові вечори влаштовувалися у неділю, суботу та середу в особливому приміщенні найпопулярнішого у місті готелю "Лондонський" (розташовувався на вулиці Соборній, 3, ріг вулиці Спаської), де його засновником і директором був любитель шахової гри Йосип Барбе. На цьому ж зібранні й вибрали керівництво Товариством. До складу Ради Товариства увійшло 7 осіб: Сергій Петрович Юріцин – голова Товариства, почесний громадянин міста Вільгельм Генріхович Сіппле – товариш (заступник) голови, а також члени Ради Товариства: великобританський віце-консул Артур Артурович Вудгауз, дворянин Павло Карлович фон Рейтер, присяжний повірений Семен Михайлович Вонський, надвірний радник Яків Геймович Раппопорт, журналіст Давид Маркович Кокізов – секретар Ради Товариства [1, с. 201].

Впродовж півроку відбувалися малі турніри та матчі серед членів "Шахового товариства", визначаючи можливості кожного, проводилися конкурси на вирішення шахових задач.

На черговому засіданні Товариства було прийнято рішення провести турнір, про що повідомила місцева газета. "На последнем заседании Совет Шахматного Общества решил устроить турнир-гандикап… Практика Петербургского общества показала, что обычный годовой гандикап увеличивает силу слабых и начинающих игроков в среднем на целую категорию… Мы рекомендовали бы истинным любителям шахматного дела отбросить ложный страх, выступить на поле шахматной брани. Взнос в размере 50 коп. принимается в Лондонской гостинице (в летнее время игра проводилась в сквере при этой гостинице) и в конторе "Южная Россия". Призов предполагается 3, в зависимости от подписной суммы. Со своей стороны Шахматное Общество ассигнует 10 руб. на один приз" [7].

Був створений Турнірний комітет, зареєстровані учасники турніру. "Турнирный комитет покорнейше просит записавшихся просмотреть находящиеся в помещении Общества у господина Барбе распределение участников турнира по категориям и в случае замеченных ошибок сделать на записанном листе соответствующие заметки. Указанное распределение входит в силу в среду, 24 июля, и с этого дня перемещений игроков с одной категории в другую не допускается. Общая стоимость призов не менее 30 рублей, причем назначено и два поощрительных приза для игроков средней и слабой силы" [8]. Загалом у першому загальноміському миколаївському шаховому турнірі взяло участь 34 учасники. В залежності від спортивної майстерності усіх учасників розділили на чотири категорії.

Місцева преса повідомила й про результати турніру: "Турнир-гандикап, устроенный местным Шахматным Обществом, закончился. Из 45 записавшихся в турнире принимало участие 34 игрока. Призы присуждены господам: первый – С. П. Юрицыну, выигравшему все 33 партии; второй – И. Я. Голубеву, взявшему 28 ½ партий и третье – С. М. Вонскому, имеющему 27 ½ партий. Поощрительные призы присуждены господам: Степанову П. (3 категория) за 25 выигранных партий и Клочкову (3 категория) за 24 выигранные партии" [9].

Завдяки власнику миколаївської газети "Южная Россия" впродовж 1901 та 1902 рр. регулярно, а у 1903 році періодично на третіх чи четвертих сторінках, зазвичай у суботніх номерах, друкувалися різноманітні матеріали – шахові задачі (за 1901 р. у №№ 311, 234, 272, 279, 286, 292, 298, 311, 318, 325, 329; за 1902 р. у №№ 169, 183, 196, 202, 208, 239, 323; за 1903 р. у №№ 148, 156), результати проведених конкурсів. Переможцями шахових конкурсів частіше ставали В. Л. Стетюх, Л. Бєлоковський, А. Портенко.

У 1903 році С. П. Юріцин виїхав до Петербургу і шахова активність Товариства зменшилася. У 1903 році газета "Южная Россия" продовжила друкувати оголошення про роботу "Шахового товариства", шахові задачі. Переможця конкурсу Вільгельма Сіппле 10 травня 1903 року нагородили передплатою на одне з тодішніх шахових видань. У 1903 році запланували провести другий міський турнір-гандікап для шахістів другої, третьої та четвертої категорій, про що повідомили у місцевій газеті [11]. Турнір проходив у чотири тури в липні – серпні, про що повідомляла газета "Южная Россия" у №№ 173, 174, 175, 176, 178, 179, 180, 206.

Після 1905 року, зі збільшенням кількості політичних в'язнів, у Миколаєві було ще одне місце, де щоденно проводилися ігри в шахи. Ним став «Миколаївський централ» – в'язниця для особливо небезпечних політичних арештантів найрізноманітніших політичних переконань. Урядом надавалося їм право на дозвілля, яким вони з успіхом користувалися. Арештанти, які не вміли грати в шахи, швидко засвоювали правила гри і приймали участь у в'язничних шахових баталіях.

Революція 1905–1907 рр., Перша світова війна, Лютнева буржуазно-демократична революція 1917 року, Жовтневий (листопадовий) більшовицький переворот, російсько-українська війна 1917–1921 рр., військова диктатура режиму генерал-лейтенанта А. І. Денікіна у 1919 році, розгул різноманітних мастей бандитських формувань призвели до економічної розрухи, загибелі значної кількості військових і цивільних людей та еміграції більшості інтелігенції, що не сприяло розвитку й поширення гри в шахи у Миколаєві у цей історичний період.

Висновки:

1. Встановлено, що початок розвитку шахового спорту в Миколаєві сягає легендарної партії між шведським королем Карлом XII та українським гетьманом Іваном Мазепою, яка відбулася під час перепочинку на березі Південного Бугу на їхньому маршруті після поразки у Полтавській битві 1709 року. Сучасною локалізацією місця проведення шахової партії між королем і гетьманом є територія міського яхт-клубу.

Показано, що з розвитком міста Миколаєва та формуванням його як центру суднобудування і розташованим тут Головним штабом Чорноморського флоту та портів Російської імперії його мешканцями стають інженери-суднобудівники, флотські офіцери, вчені, промисловці, дипломати, які й стали першими запроваджувати гру в шахи серед містян. Завдяки ним почали формуватися перші осередки, де збиралися любителі шахів. Найперші публічні шахові баталії відбувалися у літньому Морському зібранні, а пізніше в споруджених будівлях "Будинку флагманів і капітанів" (з 1824 р.), Миколаївській морській астрономічній обсерваторії (з 1829 р.), яхт-клубі (з 1887 р.).

2.Дослідженням встановлено, що завдяки ентузіастам 28 червня 1887 року в Миколаєві було засноване із затвердженим статутом "Шахове товариство", яке із-за фінансових труднощів проіснувало недовго. Відродження товариства відбулося у грудні 1901 року. Члени Товариства проводили шахові партії не тільки між собою, але вперше здійснили загальноміський шаховий турнір у 1902 році, а згодом й у 1903 році.

3.З'ясовано, що окремі учасники миколаївського "Шахового товариства" приймали участь в європейських шахових турнірах та перемагали. Активність членів Товариства проявлялася участю в конкурсах, розв'язанні шахових задач, збиранні літератури і матеріалів цікавих шахових партій, публікації власних матеріалів у місцевій, столичній та європейській шаховій періодиці.

4.Документальні матеріали підтверджують, що історико-політичні перипетії початку XX ст. з війнами та революціями, що призвели до економічної розрухи, загибелі людей та еміграції значної частини інтелігенції, не сприяли розвитку й поширення шахового спорту в Миколаєві у цей історичний період.

Література

1.Адреса-календарь, справочная книжка Николаевского Градоначальника на 1902 год. – Николаев: Русская типо-литография, 1901. – 254 с.

2.Петров А. Д. Шахматная игра, приведенная в систематический порядок, с присовокуплением игр Филидора и примечаниями на оных [в 5 ч.] / А. Д. Петров. – СПб. : в тип. Н. Греча, 1824.

3.*Р. М.* Шахи / Енциклопедія українознавства. Словникова частина [в 11 т.] / Наукове товариство імені Шевченка ; гол. ред. проф., д-р Володимир Кубійович. Перевидання в Україні. – Львів : Наукове товариство ім. Шевченка у Львові ; Фонд духовного відродження ім. Митрополита Андрея Шептицького, 1993 – 2003.

4.Резинкин Е., Рыжанов К. Шахматный Николаев / Е. Резинкин, К. Рыжанов. – Николаев : Издательство «Илион», 2004. – 280 с.

5.Шахи – Вікіпедія. *Вікіпедія.* URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Шахи (дата звернення: 10.04.2023).

6.Местная хроника [оголошення] // Южанин. – 1901. – 18 декабря. – № 321. – С. 2.

7.Николаевское Шахматное Общество [оголошення] // Южная Россия. – 1902. – 6 июля. – № 169. – С. 1.

8.Николаевское Шахматное Общество [оголошення] // Южная Россия. – 1902. – 20 июля. – № 183. – С. 1.

9.Николаевское Шахматное Общество [оголошення] // Южная Россия. – 1902. – 21 сентября. – № 239. – С. 1.

10. Шахматы [оголошення] // Южная Россия. – 1902. – 21 декабря. – № 323. – С. 3.

11. Шахматное общество [оголошення] // Южная Россия. – 1903. – 13 августа. – № 206. – С. 1

References

1.Adresa-kalendar', spravochnaya knizhka Nikolaevskogo Gradonachal'nika na 1902 god (1901). Mykolaiv, Russkaya tipo-litografiya.

2.Petrov A. D. (1824). SHahmatnaya igra, privedennaya v sistematicheskij poryadok, s prisovokupleniem igr Filidora i primechaniyami na onyh [v 5 ch.]. Saint Petersburg, v tip. N. Grecha.

3.Shakhy R. M. (1993-2003). Entsyklopediia ukrainoznavstva. Slovnykova chastyna [v 11 t.]. *Naukove tovarystvo imeni Shevchenka ; hol. red. prof., d-r Volodymyr Kubiiovych. Perevydannia v Ukraini.* Lviv, Naukove tovarystvo im. Shevchenka u Lvovi ; Fond dukhovnoho vidrodzhennia im. Mytropolyta Andreia Sheptytskoho.

4.Rezinkin E., Ryzhanov K. (2004). SHahmatnyj Nikolaev. Mykolaiv, Ilion».

5.Shakhy – Vikipediia. *Vikipediia.* URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Shakhy (Data of access: 10.04.2023).

6.Mestnaya hronika [ogoloshennya] (1901, December 18). *YUzhanin,* 321, 2.

7.Nikolaevskoe SHahmatnoe Obshchestvo [ogoloshennya] (1902, 6 July). *YUzhnaya Rossiya,* 169, 1.

8.Nikolaevskoe SHahmatnoe Obshchestvo [ogoloshennya] (1902, 20 July). *YUzhnaya Rossiya,* 183, 1.

9.Nikolaevskoe SHahmatnoe Obshchestvo [ogoloshennya] (1902, September 21). *YUzhnaya Rossiya,* 239, 1.

10. SHahmaty [ogoloshennya] (1901, December). *YUzhnaya Rossiya,* 323, 3.

11. SHahmatnoe Obshchestvo [ogoloshennya] (1903, August). *YUzhnaya Rossiya,* 206, 1.